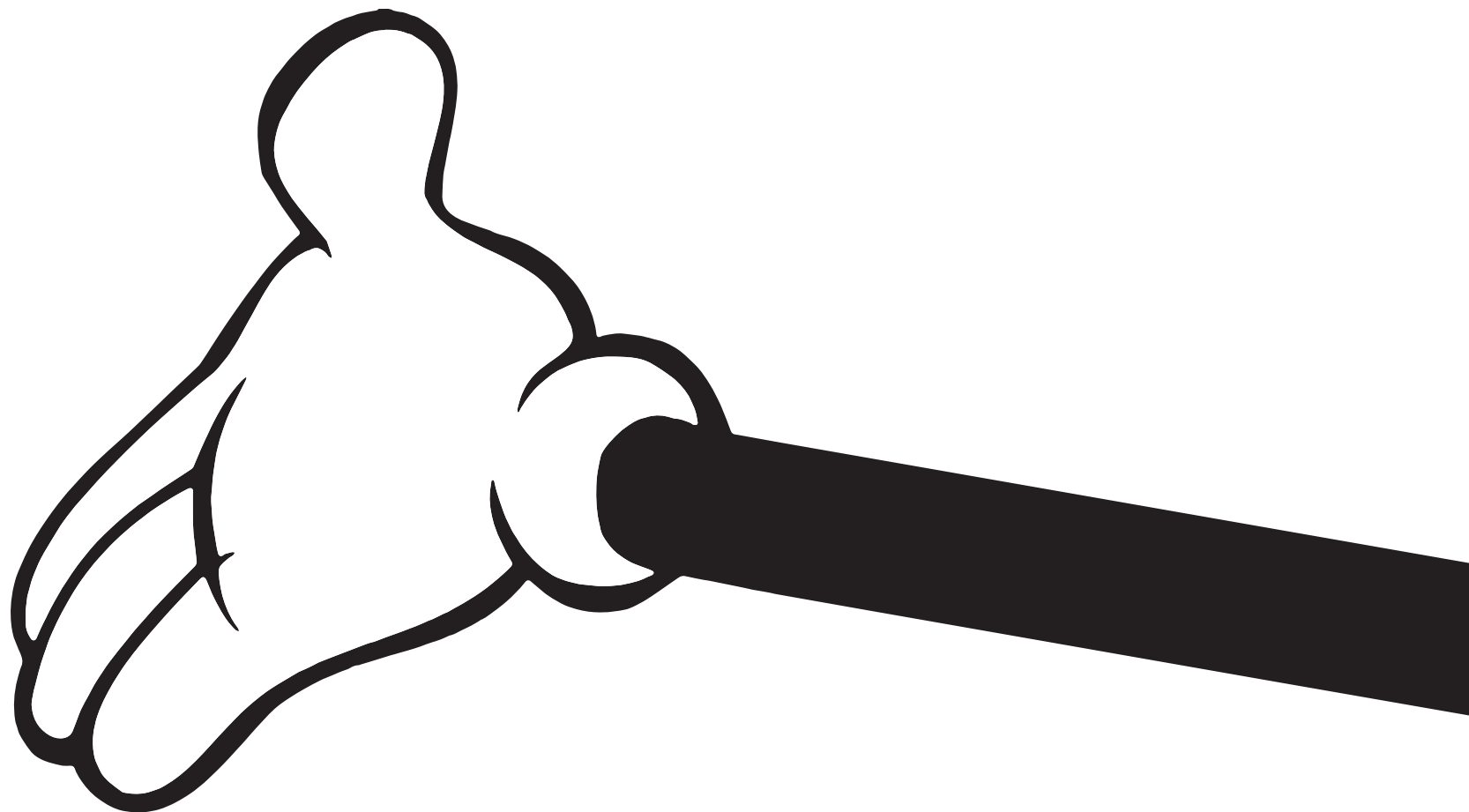


Krišjāņa Barona konference 2018

Tradīcijas un valsts

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Konferenču centrs
Rīga, 2018. gada 30.–31. oktobris

UDK



Sastādītājs Toms Ķencis
Mākslinieks Krišs Salmanis
Redaktore Signe Raudive

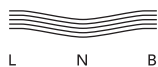
ISBN:

Izdevējs:
Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvija

© LU LFMI 2018



Izglītības un zinātnes
ministrija



Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas budžeta apakšprogramma 05.04.00
"Krišjāņa Barona Dainu skapis"

Tradīcijas un valsts

Ikgadējā Latviešu folkloras krātuves konference par godu Dainu tēva Krišjāņa Barona piemiņai gadu gaitā pati ir kļuvusi par tradīciju. Vērienīgas K. Barona dzimšanas dienas svinības norisinās jau 1935. gadā. 15 gadus vēlāk par Barona jubilejas atzīmēšanu (sk. pielikumā) Folkloras institūtu, toreizējo Latviešu folkloras krātuves institucionālo ietvaru, ar aizdomām iztaujā LPSR Zinātņu akadēmijas prezidija pārstāvji. Vēl 35 gadus vēlāk – 1985. gadā – Barona 150. dzimšanas dienas svinības gluži vai gada garumā iezīmē folkloras kustības uzplaukumu un pārmaiņu vēsmas, kas tuvina Latviju neatkarības atgūšanai.

Tradīciju un folkloras saistība ar latviešu nacionālo identitāti un ceļu uz Latvijas valsti jau sen vairs netiek apšaubīta. Svinot gadsimtu kopš Latvijas neatkarības pasludināšanas, šogad aicinām paskatīties uz pēdējo simts gadu tuvplāniem – kā šī saistība ir attīstījusies un transformējusies, ko tradīcijas un to pētniecība nozīmē okupāciju laikā, un ko – mūsu brīvvalstī. Nozīmīgu konferences daļu veido pētniecībā aktuālā padomju mantojuma apzināšanās. No 1945. līdz 1990. gadam tradīcijas un to pētniecība piedzīvo fundamentālas izmaiņas, kuras nepieciešams pārdomāt no institūciju, nozaru, personu un citām vēstures perspektīvām. Kā šis mantojums var kalpot mūsdienās? Ko tas ir devis vai atņēmis ar tradīcijām saistīto humanitāro zinātņu attīstībai?

Vienlīdz nozīmīgi ir mēģināt izprast tradīciju lomu mūsdienās un to attiecības ar valsti, kuras klātbūtne ir vienlīdz būtiska kultūras procesam un pētniecībai. Kādas ir jaunās tradīcijas? Kā tradīciju diskurss tiek izmantots politikā? Ko tās piedāvā pilsoniskajai sabiedrībai un dažādām kopienām? Tie ir tikai daži no jautājumiem, uz kuriem atbildes meklē šī gada Krišjāņa Barona konferences dalībnieki. Pats pasākums no sākotnes folkloristikā ir izaudzis par nozīmīgu starpdisciplināru notikumu, kur par kopējo problemātiku līdzās folkloristiem diskutē arī vēsturnieki un sociologi, mutvārdu vēstures pētnieki, etnogrāfi, etnomuzikologi un citu nozaru pārstāvji.

PROGRAMMA

Otrdiena, 30. oktobris. Folkloristika un ideoloģija

9.30–9.50 Reģistrācija

9.50–10.00 Konferences rīkotāju ievadvārdi

1. sekcija. Teorētiskās perspektīvas

Vadītāja Rita Treija

10.00–10.25 **Ave Goršič** Presented by the fourth estate: folklore and traditional culture as a tool for state and ideology

10.25–10.50 **Dace Bula** Padomju vara un refleksīvā etnogrāfija

10.50–11.15 **Toms Ķencis** Tradīcijas un valsts Padomju Latvijā

11.15–11.45 Kafijas pauze

2. sekcija. Folkloristikas vēsture

Vadītāja Ilze Boldāne

11.45–12.10 **Gatis Ozoliņš** Pirmā pasaules kara folklorā LPSR folkloristu zinātnisko ekspedīciju kolekcijās

12.10–12.35 **Māra Viksna** Ziņas par teicējiem padomju ideoloģijas spoguļi

12.35–13.00 **Guntis Pakalns** Padomju laika latviešu pasaku grāmatas

13.00–13.25 **Aigars Lielbārdis** Latviešu buramvārdi: atļautais un aizliegtais

13.25–15.00 Pusdienas

3. sekcija. Folkloristikas vēsture II

Vadītājs Kaspars Zellis

15.00–15.25 **Ieva Tihovska** "Bet vai rakstīt žīda vārdu uzvārd? Jeb žīda vārdu uzvārd nerakstīt?": mazākumtautību folkloras vākšana 1920. gados

15.25–15.50 **Ieva Garda-Rozenberga** Romu glābēji: stāsti, piemiņa un vara(s) Latvijā

15.50–16.15 **Māra Mellēna** Ezotēriskais eklektisms kā tradīcijas e-viela

Latviešu tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma 11. sējuma atvēršana

Trešdiena, 31. oktobris. Folklorā un vara

9.20–9.30 Reģistrācija

Plenārlekcija

9.30–10.15 **Mārtiņš Kaprāns** Tradicionālisma un ontoloģiskās nedrošības valoda Latvijas publiskajā telpā

1. sekcija. Tradīciju dinamika

Vadītājs Mārtiņš Kaprāns

10.30–10.55 **Angelika Juško-Štekele** Folkloras elementi Latvijas politiskajā karikatūrā

10.55–11.20 **Jānis Daugavietis** Dziesmu svētku tradīcijas valstiskošana

11.20–11.55 **Rita Treija** Baltā galdauta svētki: par, pret, atturas

11.55–12.20 Kafijas pauze

2. sekcija. Folklorā un māksla

Vadītāja Iliana Veinberga

12.20–12.55 **Digne Ūdre** Nacionālā ornamenta meklējumi: Auseklītis

12.55–13.20 **Iļona Audere** Folklorā un mīti Latvijas mākslā simt gados

13.20–13.55 **Ieva Melgalve** Tautumeita un tautastērps Artūra Bērziņa mākslā

13.55–15.00 Pusdienas

3. sekcija. Starpnozaru aspekti

Vadītājs Aigars Lielbārdis

15.00–15.25 **Anete Karlsona** Tautiskā tērpa lietojums padomju Latvijā: tradīcija ar "dubulto dibenu"

15.25–15.50 **Aigars Liepiņš** Vietvārds starp folkloru un valodniecību

15.50–16.15 **Ieva Ančevska** Dziedināšanas tradīcija – no aizlieguma līdz mūsdienu intensīvajām izpausmēm

Visu konferences laiku darbosies LU LFMI grāmatu galds.
Konferences laikā tiks filmēts un fotografēts.

Ieva Ančevska

Dziedināšanas tradīcija – no aizlieguma līdz mūsdienu intensīvajām izpausmēm

Referātā tiks apskatīta tautas dziedniecības tradīcijas kontrastu pilnā un pretrunīgā attīstība pēdējo simts gadu laikā. 20. gadsimta sākumā dziedināšanas tradīcija tikusi gan kritizēta un aizliegta, gan arī atbalstīta. Aizliegta bijusi nekvalificētu personu darbošanās ārstniecībā, kas vienlaikus nav tikusi stingri kontrolēta. Tajā pašā laikā tikusi īpaši rosināta ārstniecības augu audzēšana Latvijas laukos.

Padomju okupācijas laikā tautas dziedniecība bija pilnībā aizliegta, un tradīcija saglabājās kā sadzīves ieraža ģimenēs. Zināšanas vairāk tika saglabātas un pārmantotas atsevišķās dzimtās, kur pārsvarā tās pielietotas paņiņu lokā. Liecības par tautas ārstniecību ierobežotā apjomā tika vāktas un pētītas medicīnas vēstures paspārnē. Tomēr ārstniecības augu nozīme padomju valstī tika atzīta un novērtēta kā nepieciešama modernu medikamentu izgatavošanai, tāpēc organizētas pat plašas ārstniecības augu vākšanas kampaņas.

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas tautas dziedniecība ir juridiski atzīta un oficiāli atļauta, dziednieka nodarbošanās iekļauta profesiju klasifikatorā. Līdz ar to tā ir plaši sazarojusies, un līdzās senajai pašu tautas tradīcijai tiek izmantotas arī dažādu citu tautu dziedināšanas metodes un līdzekļi, tiek attīstītas arvien jaunas veselības atjaunošanas pieejas. Tādējādi aktuāls kļūst jautājums par pārmantotās tautas dziedināšanas tradīcijas saglabāšanu.

Ilona Audere

Folkloras un mīti Latvijas mākslā simt gados

Latvijas mākslas simt gadi nav iedomājami bez folkloras. Visos periodos redzam senatnes romantizāciju, folkloras tēlu un mītu iekļaušanu mākslas darba fabulā, nolūkā veicināt tautas pašapziņas līmeni un nācijas piederības sajūtu. Veiksmīgi un mazāk veiksmīgi piemēri rodami sabiedrisko ēku interjeros un atsevišķu mākslinieku izstāžu darbos, kuros tautas rakstu un simbolu izmantojums iecerēts gan kā ziedošas Latvijas valsts reprezentācija, gan arī pārnestā nozīmē – kā nespēja izprast dziļāko simbolu jēgu. Iezīmējas divas pamatlīnijas – ārišķīgu, dekoratīvu, latvisku kompozīciju sacere un dziļa, filozofiska latvju zīmju apcere pasaules kultūras kontekstā.

Dace Bula

Padomju vara un refleksīvā etnogrāfija

Referāts aplūkos dienasgrāmatas, ko Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta darbinieki rakstīja, lai dokumentētu folkloras vākšanas gaitas 20. gadsimta 50. gadu sākumā. Tā bija institūta vadības prasība, lielā mērā saistīta ar padomju folkloristikas jaunajiem uzdevumiem — pētīt mākslinieciskās pašdarbības stāvokli Latvijas laukos, veicināt dažādu iedzīvotāju grupu jaunradi, pārliecināties par padomju ideoloģijas redzamību un klātbūtni kolhozu kantoros, skolās, kultūras namos. Šādu pienākumu izpildi nebija iespējams atspoguļot ierastajā veidā — folkloras vienību pierakstos. Tam kalpoja dienasgrāmatas, visplašāk rakstītas 1952. gadā. Šis materiāls atspoguļo gan tautas kultūras padomizācijas mehānismus un nozares iesaisti sava laika kultūrpolitikā, gan folkloras vākšanas gaitas, gan pētnieku teorētiskās, metodoloģiskās un personiskās refleksijas.

Dziesmu svētku tradīcijas valstiskošana

Referāta mērķis ir veidot vēsturisku stāstu par to, kā pilsoniskā sabiedrībā dzimušu iniciatīvu un izveidotu tradīciju savā gādībā pārņemt valsts. To es dēvēju par tradīcijas valstiskošanu. Sākotnēji dziesmu svētku rīkošana ir samērā sporādiska atsevišķu pilsoniskās sabiedrības grupu līderu aktivitāte, te galvenie spēki ir nacionālistiski domājošā latviešu kultūras un ekonomiskā elite (uzņēmēji, advokāti, skolotāji, zinātnieki), kuru darbību Krievijas impērija kontrolē, ierobežo un nereti aizliedz. Vēlākajos režīmos valsts arvien lielākā mērā kļūst ne vien par svētku rīkotāju sabiedroto, bet arī par to patronu, sponsoru un galveno producentu, savukārt par vadošo spēku svētku rīkošanā izvirzās profesionālu un pusprofesionālu mūziķu apvienības. Tas šķiet pašsaprotami, ja valsts (Latvijas Republika), kas izveidota un pastāv lielā mērā balstoties nacionālisma ideoloģijā, izmanto dziesmu svētkus savas un savu pilsoņu nacionālās identitātes stiprināšanai, savā autoritatīvajā fāzē galu galā tikpat kā tos monopolizējot. Ja mēs savu analīzi balstām it kā implicīti šiem svētkiem piemītošajā nacionālistiskajā diskursā, tad problemātiskāka ir okupācijas režīmu laiku (īpaši padomju) interpretācija, kad valsts turpina intensīvi izmantot šo tradīciju savu politisko un saimniecisko mērķu vajadzībām. Tomēr dziesmu svētku valstiskošana ir aizsākusies demokrātiskā valsts režīmā, pirms-15. maija Latvijā, un tā ir turpinājusies, transformējoties un iegūstot (izdomājot) jaunas formas, arī postpadomju Latvijā.

Referāts balstīts pieņēmumā, ka tieši jaunākajā dziesmu svētku periodā, t.i., atjaunotajā Latvijas Republikā, svētku valstiskošana notikusi vissistemātiskāk un totālāk. Lai pārbaudītu šo pieņēmumu, pētī gan latviešu kultūras un politiskās elites priekšstatus un vēlmes par dziesmu svētku vietu tagadnes un nākotnes Latvijā kopš svētku aizsākumiem 19. gadsimtā, gan dziesmu svētku rīkošanas pārmaiņas 150 gadu laikā.

Presented by the fourth estate: folklore and traditional culture as a tool for state and ideology

“Folklore, rahvaluule (folk poetry) – it is like an echo of the past, also being the sounding voice of the present at the same time. It is the travelling companion of history, it is the registrar and evaluator of historical development, changes and breaks, it is the reflection and weapon of class fight, thus it has a certain societal function.” (Eduard Laugaste in *Edasi* 1950, no. 262)

In my presentation I make the bold move of trying to watch the meaning, function and reflections of the relationship of state and folklore, of using and explaining folklore as a topic and as a discipline reflecting from the pages of the fourth estate – newspapers in Estonia. I mean to touch several points in time from the end of 19th century and in the 20th century, by selecting some crucial years in Estonia's history, with particular attention to the troublesome and grim 1940s.

Folkloras elementi Latvijas politiskajā karikatūrā

Politiskā karikatūra, izmantojot daudzveidīgu komisko paņēmieni arsenālu, ataino attiecības starp valsts iekārtu un pārvaldi, starp valstīm, tautām un sociālajām grupām. Viens no politiskās karikatūras rīkiem, kas vērsts uz padziļinātu nacionālo vērtību attēlojumu, ir dažādi folkloras tēlus un motīvus aptveroši elementi. Tie atklājas gan tipoloģisku nacionālo simbolu, gan konkrētu folkloras personāžu un motīvu vizualizācijas veidā. Referātā paredzēts raksturot spilgtākos folkloras tēlus un motīvus latviešu karikatūristu darbos no 20. gadsimta 20. gadiem līdz mūsdienām, kā arī raksturot folkloras materiālā balstīta komisma māksliniecisko kapacitāti kritiskā sabiedrisko procesu un notikumu atainojumā.

Tradicionālisma un ontoloģiskās nedrošības valoda Latvijas publiskajā telpā

Plenārlekcijas referāts ir veltīts tradicionālisma apdraudētības diskursam Latvijā. Pēdējos gados Latvijas publiskajā telpā daudzi sabiedrībā pazīstami cilvēki ir izteikušies par liberālisma ideoloģijas kaitīgo ietekmi uz Rietumu kultūru vispārīgi un Latvijas sabiedrības vērtīborientāciju konkrēti. Tas, piemēram, ir izskanējis gan Stambulas konvencijas, gan Eiropas bēgļu krīzes kontekstā. Šajos izteikumos nereti ir dominējušas globālas morālās krīzes un Rietumu kultūras norieta priekšnojautas. Referātā tiek izvirzīta tēze, ka Latvijā notiekošās sociālās pārmaiņas, kas vērojamas pēdējos desmit gados, sabiedrībā ir vairojušas anomiju un nostiprinājušas priekšstatus par tradicionālisma apdraudētību. *Tradicionālisma krīze* referātā tiek saprasta kā ierasto uzvedības modeļu un rutīnu transformācija, kas vairo ontoloģisko nedrošību un sairstošās kopienas apziņu. Ņemot vērā pasaulē ietekmīgu domātāju refleksijas par Rietumu sabiedrībā pašlaik notiekošajām sociālpolitiskajām pārmaiņām, referātā tiek iztirzāti gan strukturāli un situatīvi apstākļi, kas Latvijā ir kļuvuši par tradicionālisma krīzes avotiem, gan arī daudzveidīgie argumenti, kas pēdējos gados izkristalizējušies tradicionālisma krīzes diskursā. Referāta tiek arī ieskicēta un izvērtēta Latvijas publiskajā telpā sastopamā tradicionālisma krīzes diskursa kritika.

Tautiskā tēpa lietojums Padomju Latvijā: tradīcija ar “dubulto dibenu”

Latviešu tautiskā tēpa kā īpaša, nacionālo un kultūras identitāti reprezentējoša svētku tēpa izveides aizsākums saistāms ar ‘kultūras kultivēšanas’ (J. Lērsens) norisēm 19. gadsimtā. Jaunradītā tradīcija – tautiskā tēpa darināšana un valkāšana – laika gaitā ieguva stabilu vietu latviešu sabiedrībā kā nacionālās identitātes izpausme. Padomju varas gados tautiskā tēpa lietojumam komunistiskās partijas ideoloģijas ietvaros tika piešķirts internacionāls raksturs kā ‘brālīgo padomju tautu saimi’ simbolizējošam elementam. Līdztekus oficiāli proponētajam pastāvēja arī citas lietojuma situācijas un nozīmes.

Pētījums veikts, izmantojot informāciju, kas tiešā vai pastarpinātā veidā iegūstama no rakstītajiem, audio un vizuālajiem avotiem: oficiālo iestāžu dokumentiem (Republikāniskā Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama izdotie rīkojumi, darbības pārskati u. tml.), publikācijām republikāniskajos un vietējos preses izdevumos; lauka pētījumu materiāliem – intervijām ar padomju kultūras iestāžu darbiniekiem un pašdarbniekiem, tautiskā tēpa zīmējumu publikācijām un fotogrāfijām u. tml.

Tradīcijas un valsts Padomju Latvijā

Padomju okupācijas laikā valsts vara aktīvi iesaistījās ar tradīcijām saistīto jautājumu regulēšanā. Dažas tradīcijas tika apkarotas, citas pārveidotas, citas ieviestas no jauna. Reliģiskajām tradīcijām tika izstrādāti sekulāri un sociālistiski aizvietotāji.

Tāpat arī tradicionālās kultūras un folkloras pētniecība tika pārveidota atbilstoši marksisma-ļeņinisma nostādnēm. No 1950. gadiem folkloras pētnieki un etnogrāfi tiek mudināti ne tikai pētīt tradīciju stāvokli un pārmaiņas, bet arī aktīvi iesaistīties jauno tradīciju un ar tām saistīto kultūras formu veidošanā. Līdzīgi arī maksima “sociālistisks saturs, nacionāla forma” lietišķajā un tēlotājas mākslā bieži vien tiek realizēta ar atsaucēm uz tradicionālu kultūru, tautastērpu, ornamentiem.

Visbeidzot folkloras padomju okupācijas laikā kalpo kā sava veida nacionālās pretestības “atmiņas vieta” (P. Norā). Šī tendence arvien plašāk novērojama perioda otrajā pusē, it īpaši folkloras kustības uzplaukuma laikā 1980. gadu otrajā pusē. Folkloras kustība piedāvā atkal jaunu tradīciju interpretāciju kā analogu valsts kultivētajam paraugam.

Latviešu buramvārdi: atļautais un aizliegtais

Latviešu buramvārdu pētniecība pēc 2. pasaules kara līdz pat Atmodas laikam latviešu folkloristikā nepastāvēja, jo neatbilda padomju sistēmas ideoloģijai, kas paredzēja māņticības un ar reliģiju saistītu zināšanu izskaušanu gan no sabiedrības apziņas un ieradumiem, gan arī no zinātniskiem darbiem. Lai arī folkloristikā buramvārdu, tautas ārstniecības un ticējumu izpēti un publicēšana nebija iespējama, tomēr pastāvēja izņēmumi citās zinātņu nozarēs, piemēram, Kārļa Arona un Viļa Deruma pētījumi medicīnas vēsturē, kuros skarta arī ar tautas ārstniecību un buramvārdu lietojumu saistīta tematika.

Referātā tiek vērtēti padomju sistēmas ideoloģiskie uzstādījumi, kas noteica buramvārdu un tautas ārstniecības pētniecības ierobežojumus folkloristikā, kā arī analizēti saistīto zinātnisko institūciju lēmumi un darbība aizliegto žanru pētniecībā.

Starp folkloru un valodniecību – vietvārds

Kopš tautisko garamantu apzināšanas un vākšanas sākuma to starpā iekļāvās arī vietu nosaukumi. Jau Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas krājumā tiek publicēti iesūtītie vietu vārdu vākumi; pēc krietna laika izdevumā "Latvijas PSR vietvārdi" (1956-1961) tos iekļauj Jānis Endzelīns.

Vietas vārds, tās nosaukums ir radies noteiktā vēsturiskā brīdī, atbilstošos vides apstākļos, funkcionē cieši saistīts ar ģeogrāfisko telpu un attīstās pēc sociāli politiskām likumībām. Vietvārds ir kā tilts starp paaudzēm, pagājību un šodienu, tādējādi kļūstot par dažādu zinātņu nozaru pētniecības objektu.

Mierīgas vēsturiskas attīstības posmos mainās akcenti arī pētniecībā. Iespējams, tamdēļ starpkaru periodā vietu vārdu apzināšana apstājas, paliekot dialektologu ziņā. Jauni spēles noteikumi iestājas līdz ar padomju okupācijas režīmu (1940-1990). Reizē ar individu, sabiedrību un tautu represijām pakļauts tiek arī vietu nosaukumu slānis. Viss saistītais ar piedēkli *topo-* kļūst slepens un bīstams. Līdz 1967. gada Ministru Padomes lēmumam "dot tautsaimniecībai" ģeogrāfisko objektu nosaukumus, izpēti saglabājās galvenokārt dialektoloģijā.

Paaudžu saites pārrāvums un ilgstoša atradināšana no topogrāfiskām prasmēm ir radījusi vienkāršotu pieeju toponīmu pētniecībā, bet plašākā sabiedrībā – grūti aprakstāmu jucekli pat ikdienišķu karti lietojot.

Tautumeita un tautastērps Artūra Bērziņa mākslā

Mākslinieks Artūrs Bērziņš ir viens no pretrunīgāk vērtētajiem mūsdienu Latvijas māksliniekiem. Referātā apskatīšu tautastērpu un tautumeitu nozīmi viņa mākslā, fokusējoties uz valsts varu un indivīda rīcībspēju. Pētījumā izmantoju feminisma pieeju darbam ar stāstījumu – tas veidots kā dialogs starp mani un mākslinieku, nodrošinot viņa aktīvu klātbūtni interpretācijas darbā.

Sarunā ar Artūru Bērziņu iezīmējās tautastērpa tradicionālā simboliskā nozīme, kas tiek iedzīvināta un dialektiski attīstīta viņa darbos, jo īpaši izstādes "Tautiskais postromantisms" gleznās. Šeit varu vilkt paralēles ar A. Gramši ideju par pašsaprotamību kā hegemonijas nodrošinātāju. Citi mākslas darbi ļauj saskatīt ķermeni kā varas izpausmju objektu. Dziļākā sarunā atklājās, kā sasaistītā, daļēji izģērbtā tautumeita apvieno gan Latvijas ciešanu simboliku, gan cilvēcisku ķermeni, kas ir ciešanu virzītas transformācijas centrs. Šīs transformācijas rezultāts spilgti iezīmējas gleznā "Auseklis": ķermeni ierobežojošu varu simbolizējošās saites un tautastērpa kronis tiek nesti ar spīdolisku pārlicību, radot aktīvu tēlu, kas, pārvarot sevi, iegūst spēkpilnu patību. Tas ļauj runāt par rīcībspēju, kāda tā izpaužas E. Koena un Č. Teilora darbos. Šī pieeja ir tuva Artūra Bērziņa skatījumam. Viņš uzsver, ka valsts pastāvēšanai vissvarīgākie ir indivīdi, kam piemīt kritiskā domāšana – spēja domāt dialektiski, kritiski izvērtēt pašsaprotamos priekšstatus un arhetipiskos simbolus. Viņa māksla lielā mērā ir mēģinājums stimulēt šāda veida domāšanu – ko mākslinieks atzīst kā svarīgu ne vien tautas līmenī, bet arī kā personiski nozīmīgu projektu.

Ezotēriskais eklektisms kā tradīcijas e-viela

Viens no būtiskiem komunikācijas aspektiem tradīcijas iedzīvināšanā lietojumā un pētniecībā ir normatīvā komunikācija – konvencionāli sistematizēti ielogi, kas fiksē tradīcijas attīstībā būtiskus, relatīvi nemainīgus paraugmodeļus, kuri tiek pārmantoti vairākās paaudzēs kā autoritatīvi vērtību kopumi. Viens no šādiem konvencionāli sistematizētiem ielogiem ir kanons.

Pakļaušanās likumiem ir jebkuras komunikācijas un kopdzīves priekšnosacījums. Šo likumu apzīmēšanai tiek lietots kodeksa jēdziens. "Kanons, atšķirībā no kodeksa, ir nevis antropoloģiska universālija, bet ir īpašs gadījums, attiecināšana uz normu, principu vai vērtību, kas pārveido atsevišķus kodus. Kanona gadījumā nav runa par pašsaprotamām normām, bet par īpašu – pilnības normu, kas pati no sevis nerealizējas. Tā tiek ienesta no ārpuses vai "no augšas", t.i., kā īpaša likumiska regulēšana tiem, kas seko paši saviem komunikācijas un jēgveides (tādā nozīmē dabiskiem) likumiem" (J. Asmans). Tādā nozīmē kanons tiek definēts kā otrās pakāpes norma, normu norma, abstraktā mēra principa pastiprinājums.

Tai pašā laikā kanonam kā normu normai ir paradoksāls raksturs, jo tas var būt virzīts uz visaptverošu vienādošanu, pakļaušanu vienai normai un tikpat labi tas var būt diferenciācijas pamatā, kur katra joma meklē savu normu visaptverošo pamatojumu. Aplūkojot Nemateriālā kultūras mantojuma likuma iedzīvināšanu un ar to saistītā Nacionālā saraksta izveidi, jājautā, vai ezotēriskais eklektisms ir jauna kanona radīšanas mēģinājums?

Pirmā pasaules kara folkloras LPSR folkloristu zinātnisko ekspedīciju kolekcijās

Referātā tiks apskatīts LPSR folkloristu zinātnisko ekspedīciju dalībnieku (folkloras vācēju) fiksētais materiāls, kas saistāms ar Pirmo pasaules karu: intervijas ar kara dalībniekiem un atmiņu glabātājiem, teicējiem, kuri sniedz folkloras tekstus, nostāstus, dziesmas un citas zināšanas par šo vēstures posmu.

Pirmais pasaules karš nekad nav ietilpis sevišķas folkloristu uzmanības lokā, salīdzinot, piemēram, ar interesi par 1905. gadu, tomēr vākumos parādās teksti, kas saistāmi ar šo vēsturisko laikmetu. Apraksta centrā būs ne tikai ar Pirmo pasaules karu saistīta tekstu korpusa (kopas) identificēšana un izgaismošana, bet arī tā vispusīga interpretācija, vērtējot tekstu vietu teicēja repertuārā, teicēju iemeslus/ierosmes šo tekstu stāstīšanai; vācēju padziļinātu vai nejaušu (garāmejošu) interesi; iegūtā materiāla saturu, žanrisko piederību un izplatību; tekstu saistību ar tradīciju (ne)pārņemšanu, valsts kultūrpolitiku un folkloras tekstu atrašanos uz robežas starp aizliegtu, nevērtīgu un nozīmīgu kultūras mantojumā.

Padomju laika latviešu pasaku grāmatas

Padomju okupācijas laikā pasaku grāmatu nebija daudz un arī tās tika pakļautas noteiktām ideoloģiskām prasībām. Pētījumā uzmanība pievērsta galvenokārt profesionālu folkloristu (J. Niedre, V. Greble, K. Arājs, O. Ambainis u. c.) sastādītajām pasaku izlasēm, kas iznāca lielās tirāžās, tika tulkotas svešvalodās un kalpoja par tekstu avotu citiem, galvenokārt bērniem domātiem pasaku publicējumiem. Kā laika gaitā mainījās pasaku grāmatas koncepcija? Kā šīs grāmatas veidoja priekšstatus par latviešu pasaku saturu, repertuāru, vēsturi, nacionālām īpatnībām un Eiropas kontekstiem? Kā teksti tika atlasīti, kārtoti, rediģēti un komentēti? Kā šīs grāmatas iekļāvās padomju ideoloģiskajā sistēmā un vai pretojās tai?

Romu glābēji: stāsti, piemiņa un vara(s) Latvijā

Otrā pasaules kara laikā nacistu okupācijas gados Latvijā tika iznīcināta puse no Latvijas romu kopienas. Romu genocīda izpēte ir bijusi fragmentāra, un piemiņa vāji artikulēta. Iemesls tam ir dokumentāro avotu trūkums, to nepilnības un, iespējams, arī tēmas marginālisms. Tomēr ir zināms, ka bieži romu likteni izlēma tieši vietējās pašvaldības un latviešu policijas vienību akla pakļaušanās pavēlēm un to cītīga izpildīšana. Citos gadījumos mēs sastopamies ar šo pavēļu nepildīšanu. Referātā tuvāk tiks aplūkoti divi romu glābēji Kurzemē, to likteņi, mainoties okupācijas varām Latvijā; vienlaikus uzmanība tiks pievērsta tam, kā stāsti par glābējiem un izglābšanos tiek lietoti diskusijās par romu genocīda piemiņas politiku Latvijā.

“Bet vai rakstīt žīda vārdu uzvārd? Jeb žīda vārdu uzvārd nerakstīt?”: mazākumtautību folkloras vākšana 1920. gados

Ideja par nacionālu valsti bieži ir nozīmējusi ideju par homogēnu sabiedrību. Nodibinoties Latvijas Republikai, Latviešu folkloras krātuve (LFK) kļuva par vienu no jaunās valsts kultūras galvenajām iestādēm, nācijas identitātes stiprinātājām, kuras mērķis bija “veicināt latviešu senās dzīves pieminekļu – latviešu tautas dzejas un citu tradīciju krāšanu un atvieglot to pētīšanu, vācot, kārtojot, uzglabājot un publicējot latviešu folkloras materiālus”. Etnisko latviešu izcēlums šajos Noteikumos par LFK nav ignorējams, un šī referāta mērķis ir noskaidrot, kā arhīva pirmajos gados tika diskutēts un reprezentēts faktiskais Latvijas sabiedrības multietniskums (nodibinoties Latvijas Republikai, ap 28% valsts iedzīvotāju bija nelatvieši). LFK darbība referātā tiks skatīta kā valsts etnopolitikas īstenošanas piemērs. Referātā tiks izsekots pirmajiem mazākumtautību folkloras vākšanas un arhivēšanas soļiem – folkloras vācēju un arhīva darbinieku sarakstei un pirmo vākumu tapšanai, kā arī ‘cittautu folkloras’ kategorijas ieviešanai un statistikas veidošanai.

Baltā galdauta svētki: par, pret, atturas

1990. gada 4. maijs oficiāli izbeidza padomju okupāciju Latvijā: diena, kad 134 Latvijas PSR Augstākās padomes deputāti balsojot pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu", iezīmēja jaunu sākotni valsts vēsturē. Likumā "Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām" Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanas dienu iekļāva 2002. gadā, nosakot to par oficiālu svētku dienu. 4. maijs bija svētku kalendāra diena un brīvdiena, taču tā atzīmēšanas formas bija neskaidas.

2016. gadā Latvijas valsts simtgades birojs nāca klajā ar piedāvājumu 4. maiju svinēt pie balti klāta galda, aicinot sanākt kopā ģimenēm, kaimiņiem, draugiem, iedzīvotāju kopienām ciemos un pilsētās. Popularizējot vienkāršus ieteikumus jaunajai svinēšanai un informēšanas kampaņā iesaistot plašsaziņas līdzekļus, idejas autori guva lielu sabiedrības atsaucību, tāpēc jau pirmajā gadā varēja apgalvot: "4. maijā iedibinātā tradīcija – Baltā galdauta svētki tiek svinēti visā Latvijā."

Baltā galdauta svētki atzīmēti nu jau trīs reizes – 2016., 2017. un 2018. gadā. Tomēr pretēji iecerētajam tie nav viennozīmīgi sabiedrību saliedējoši svētki. Viedokļi par šo svētku saturu un jēgu ir polarizēti, un izteikumi nereti ir sakāpināti: vieni tajos redz pozitīvu svētku scenārija iespēju, citi kritizē piedāvājumu "no augšas", kas diskreditē vēsturisko atmiņu. Svētku atbalstītāji radoši manifestē patriotismu: galda klājumā, sarkanbaltsarkanos ēdienos un sociālajos tīklos publicējamo fotogrāfiju kompozīcijās. Tikām noliedzēji ignorē jaunus 4. maija rituālus. Referātā tiks analizēta gan Baltā galdauta svētku recepcija, gan to struktūra un estētiskās izpausmes.

Nacionālā ornamenta meklējumi: Auseklītis

Latvijas vēsturē ir vairāki periodi, kad, tāpat kā mūsdienās, latviskajam ornamentam tikusi pievērsta īpaša uzmanība. Aizsākumi interesei par etnogrāfisko ornamentu meklējami 19. gadsimta nogalē, uzplaukumu piedzīvojot 20. gadsimta 20.–30. gados. Šai laika periodā norisinās gan mākslinieku diskusijas par to, cik lielā mērā pieļaujama jaunrade ornamenta attēlojumā, gan rodas ornamenta mitoloģiskā interpretācija, kas atsevišķus ornamenta elementus saista ar latviešu mitoloģijas dievībām. Noslēdzoties Padomju okupācijas periodam, interese par latvisko ornamentu atdzimst 20. gadsimta 80. gados, kad rodas mīts par Lielvārdes jostā iekodēto vēstījumu, savukārt 90. gadi ir īpaši ar Auseklīša plašo lietojumu.

Ar rīta zvaigzni jeb Veneru identificētais Auseklītis folklorā sastopams vien tautasdziesmās. Kā mitoloģiska būtne tautasdziesmu Auseklis parādās kosmoloģiskajās dziesmās, visbiežāk tas sastopams Saules, Saules meitu, Mēness un Pērkonas sabiedrībā. Tā grafiskais atveids – astoņstūru zvaigzne jeb oktagramma – kļūst par Latvijas Trešās Atmodas simbolu. 1988. gads ir zīmīgs ar Vislatvijas mērogā notikušo tautas aptauju par nacionālajiem simboliem. Reizē ar sarkanbaltsarkanā karoga, himnas un citu simbolu apspriešanu, iesaistoties gan sabiedrībā zināmām personām, gan plašām tautas masām, lemts tiek arī par nacionālo ornamentu. Aiz sevis atstājot Saulīti un Austras koku, aptaujā par vispiemērotāko nacionālā simbola godam Auseklīti atzinuši vairāk nekā 25 000 cilvēku. Par Auseklīša lietošanu aktīvi iestājās Kultūras fonds, rosinot to atzīt par nozīmīgāko no latviskā ornamenta simboliem, tāpat Auseklīša simboliku izmantoja arī Vides Aizsardzības klubs, taču visbūtiskākais ir šī simbola plašais lietojums sabiedrībā.

Ziņas par teicējiem padomju ideoloģijas spogulī

Referātā aplūkoti tikai padomju gadu folkloristu zinātniskajās ekspedīcijās savāktie materiāli, noskaidrojot, kā notiek teicēju izvēle, kā raksturots viņu sociālais stāvoklis, profesija. No 1949. gada gandrīz visi teicēji ir kolhoznieki. Meklējot specifisko padomju folkloru, labākie informanti ir bijušie revolucionāri, partizāni, tagadējie iznīcinātāji, partorgi un izpildkomitejas priekšsēdētāji.

Vērojama folklorista cenšanās atspoguļot teicēja dzīvi ideoloģiski pareizākā gaismā: bijusī saimniece; komsorga māte; kalpa dēls – jaunsaimnieks, kam tēvs izpircis no muižas 18 hektārus ļoti sliktas, krūmiem apaugušas zemes, uz kuras audzējuši zirgus padomju armijai. Teicēju biogrāfijās, iespējams, abpusēji noklusēti bijušie amati (pagasta vecākais) un ziņas par represijām, izsūtījumu, ko var vienīgi nojaust, piemēram, dēls ar visu ģimeni pārcēlies dzīvot uz Amūras apgabalu (1952); dzirdēts Sibīrijā (1970).

Vienīgi prof. Jānis Alberts Jansons savā pēdējā ekspedīcijā (1961) iedrošinājies runāt par "Stalīna antiļeņiniskā personības kulta necilvēciskajām represijām", kurās cietis viņa teicējs.

Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas FOLKLORAS INSTITŪTA atklātās Zinātniskās padomes sēdes protokols Nr. 23(40).

Sēde notika 1950. g. 31. oktobrī sakarā ar Kr. Barona 115. dzimšanas dienu. Tanī piedalījās pāri par 30 Folkloras institūta darbinieku un viesu. Sēdi vadīja prof. Dr. R. Pelše, protokolēja B. Infantjevs.

Darba kārtībā:

1. Prof. Dr. R. Pelšes ievadvārdi;
2. Prof. J. A. Jansona referāts "Kr. Barons kā savas šķiras un sava laika latviešu kultūras darbinieks";
3. Kr. Barona darbu fragmenti – lasīs Institūta darbinieki;
4. Kr. Barona darbiem veltītā izstāde.

I

Prof. Dr. R. Pelše savos ievadvārdos raksturoja Kr. Baronu kā sava laika progresīvu kultūras un zinātnes darbinieku, kā arī ziņoja par Maskavas arhīvos atrastajiem dokumentiem par Baronu, kas raksturo viņu kā politisku darbinieku.

II

Prof. J. A. Jansons plašā referātā "Kr. Barons kā savas šķiras un sava laika latviešu kultūras darbinieks" pastāstīja par Kr. Barona kultūras, it īpaši, folkloristisko, darbību, par tās nozīmi mūsu dienās.

III

Laborante A. Alksnīte nolasīja Kr. Barona dzejoli "Upe un cilvēka dzīve" un J. Sudrabkalna miniatūras "Dainu pēdas" fragmentus. Vec. zinātn. līdzstrādnieka v.a. A. Ancelāne nolasīja Kr. Barona atziņas par tautasdziesmām – fragmentus no Latvju Dainām.

Avots: LPSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta fonds Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (2372. fonds 1. apraksts, 27. lieta, 48. lpp)

KONTAKTI

Adrese

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
Mūkusalas ielā 3
Rīgā, LV-1423

Tālrunis

+371 67228632

E-pasts

info@lulfmi.lv

Tīmekļa vietnes

lulfmi.lv
garamantas.lv

Sociālie tīkli

twitter.com/_LFK_
twitter.com/garamantas
twitter.com/lu_lfmi
facebook.com/lulfmi
facebook.com/garamantas